

Otroci: Neviditelní lidé minulosti?

Otroci a otrokyně tvořili nedílnou součást mnoha společností evropského pravěku, starověku a středověku. Díky svému nízkému postavení byli však často přehlíženi, a to nejen svými současníky, ale i archeology. Hlavní příčinou tohoto stavu je jejich špatná či téměř žádná viditelnost v archeologickém záznamu. Jaké jsou možnosti výzkumu prehistorického otroctví? A proč má vůbec smysl tuto extrémní formu moci jedné osoby nad druhou zkoumat?

■ Václav HRNČÍŘ

Otroci jako zdroj a symbol moci

Lidé získávají moc nad ostatními nejčastěji tím, že kontrolují zdroje, které druzí potřebují nebo chtějí. Kromě materiálních statků, jako jsou potraviny, půda, suroviny či prestižní zboží, se mezi ně řadí i lidský kapitál. Moc člena společnosti narůstá s počtem jeho následovníků nebo skrze pracovní sílu, kterou je schopen ovládat. V tomto ohledu bylo získávání otroků, a zajatců obecně, nedílnou součástí procesu nabývání moci, a to jak v malých, tak i komplexních společnostech (Cameron 2016, 77–78). Každý nový otrok se automaticky stal následovníkem svého pána, což samo o sobě

zvýšilo otrokářovu společenskou moc a postavení. Kromě toho byli otroci levnou a bez obtíží kontrolovatelnou pracovní silou a výsledky jejich práce mohly být snadno přeměněny v hodnotné produkty či nadbytek potravin. Kapacita pracovní síly nesvobodných mohla být rychle navýšena skrze obchod nebo válečné nájezdy, a naopak, v dobách nedostatku bylo možné snížit počet přebytných strávníků jejich prodejem, nebo dokonce zabitím (Ames 2001, 4). Badatelé se neshodují v názoru, zda byli zajatci v každé společnosti ekonomicky ziskoví, nebo sloužili pouze jako symbolický odznak moci (např. Pryor 1977; Watson 1980, 13–14), je však zřejmé, že v mnoha společnostech nepochybně plnili obě funkce (např. Donald 1997).

Otroci nejenže vytvářeli moc a bohatství svým pánům, ale také je mnoha způsoby symbolizovali (Cameron 2016, 81–83). Na jedné straně zbavovali své majitele řady namáhavých prací, jako byl sběr dřeva, získávání vody či příprava jídla, a dopřávali jim tak luxus v podobě volného času. Na straně druhé sloužili jako nosiči pánových věcí či jeho samotné osoby. Často též mohli skončit jako oběti rituálních obřadů, čímž demonstrovali pánovu moc a schopnost vzít lidský život. Protože otroci sami

o sobě představovali luxusní zboží, odznakem prestiže bylo i pouhé jejich vlastnictví.

Instituce otroctví je pevně spojena s existencí hierarchizovaného sociálního uspořádání a dělením na společensky významnou elitu a její poddané. V mnoha malých společnostech, kde byly rozdíly v bohatství jednotlivých členů minimální, byli otroci hlavní (a často jedinou) formou bohatství, která takovéto rozdíly vytvářela (Patterson 1982, 33). Otrokáři své zajatce využívali nejen jako přímé objekty své dominance, ale i jako hlavní prostředky vytváření a hromadění majetku. A to jak materiálního, tak i lidského (plození dalších otroků). To vedlo k čím dál většímu prohlubování a utužování sociální hierarchie a otevírání pomyslných nůžek mezi nejnižšími a nejvyššími vrstvami společnosti.

Při debatě o významu otroctví nemáme opomenout zmínit skupinu svobodných, kteří žádné otroky nevlastnili. Přestože tito lidé přímo netěžili z výdobytků práce nesvobodných, i jich se přítomnost otroků úzce dotýkala. Z psychologického hlediska jim totiž neustále připomínala pozeň svobodou a připívala k jejich hrdosti, neboť vždy existoval někdo s horším postavením, než jaké měli oni (Foote – Wilson 1974, 76).

První písemné zmínky o otroctví

Nejstarší písemné zmínky o otroctví pocházejí z Mezopotámie, z období samotného počátku psané historie (Goody 1980, 18–21; Snell 2011). Přestože je správné vysvětlení symbolů značících slova *otrok* a *otrokyně* nejisté, badatelé mají za to, že obchod s otroky je v tomto regionu znám od 23. století př. Kr. Otroctví je také zmiňováno v Ur-nammuově zákoníku z 21. století př. Kr., nejstarším známém zákoníku vůbec. Symbol pro *otrokyni* se v protoliterárním nebolí pozdě urukém období objevuje dříve než pojem pro *otroka* a je odvozen od výrazu pro *cizí zemi*, naznačující, že



■ Obr. 1 Vikinská pouta pocházející z dlabané kánoe potopené u crannogu v Ardakillen Lake, konec 9. nebo začátek 10. století (National Museum of Ireland).

šlo o zajatkyne vzdálených nepřátel. Další podobná označení pocházejí ze starobabylonského období (20.–16. století př. Kr.) a naleznout je můžeme i v Chammurapiho zákoníku ze 17. století př. Kr.

Ze starověkého Egypta druhé poloviny 3. tisíciletí př. Kr. jsou zmiňovány tzv. doživotně ujařmené osoby, které sice nebyly právně otroky, bylo s nimi však zacházeno obdobně. Otroctví jako takové je pak známo od Střední a Nové říše (2. tisíciletí př. Kr.). O něco později jsou otroci zmiňováni i v textech psaných lineárním písmem B, pocházejících z mykénské civilizace pevninského Řecka. Přítomnost otroků je na základě freskových vyobrazení nicméně předpokládána už pro předchozí minojské období na Krétě, jehož písmo bohužel nebylo dosud rozluštěno (Snell 2011, 16–20).

Z evropské historie jsou nejznámější otrocké systémy antického Řecka a Říma, které byly podrobně popsány mnoha badateli (např. Bradley – Cartledge 2011). Řada písemných zpráv o otrokářských nájezdech, obchodu s otroky a držení otroků pochází i z protohistorických území severně od Alp. Například v 1. století př. Kr. nás řecký historik Strabón informuje o exportu otroků z Británie a o několik generací později jeho římský protějšek Tacitus popisuje otroctví u germánských kmenů. Z období po zániku Západořímské říše v polovině tisíciletí nalézáme legislativní zmínky o otrocích ve známých barbarských zákonících (Berkhofer 1997, 596). Dalším zdrojem informací jsou staroseverské ságy a krajevé zákoníky, které, ačkoli sepsané převážně ve 12. a 13. století, mají původ již v době vikinské (Brink 2008, 49–50). Pro české země je nejvýznamnějším informátorem židovský kupec Ib-ráhím ibn Jákúb, který zmiňuje obchod s otroky v Praze v 10. století. Písemné prameny rovněž naznačují přítomnost otroků ve velkomoravské společnosti o století dříve (pro debatu o jeho významu viz: Třeštík 2000; Galuška 2003; Profantová – Profant 2014; Macháček 2015).

Tyto první písemné prameny však nedokládají původ otroctví, který je nepochybně mnohem starší. Otázka proto zní: Jak u prehistorických společností bez znalosti písma

můžeme otroctví identifikovat? A jak ho odlišíme od podobných společenských jevů?

Zajatci, otroci a ti další

Předtím než se vydáme hledat doklady otroků v minulosti, je třeba se zamyslet nad otázkou, co vůbec otroctví znamená. Kdo jsou lidé, které označujeme slovem *otrok*?

Otroctvím se tradičně myslí stav, kdy je jedna osoba vlastněná osobou jinou. Otrok je považován za majetek a je zbaven osobní svobody a většiny práv. Tento materialisticko-právní pohled ale není jediný a otroctví může být definováno mnoha dalšími způsoby (viz Allain 2012). Kupříkladu Orlando Patterson chápe otroctví jako násilnou nadvládu jednoho člověka nad druhým, doprovázenou společenskoo-kulturním odcizením a všeobecným zneuctněním otroka (Patterson 1982; 2012).

Obecně tedy můžeme pouze konstatovat, že označení otrok nabývalo v různých společnostech odlišných významů, přičemž konkrétní společenské postavení nesvobodných osob se navíc lišilo případ od případu. Záviselo mimo jiné na pohlaví, věku, dovednostech a osobnostních rysech (inteligenci, spolehlivosti, jazykových schopnostech atd.).

Zdrojem prvních otroků bylo válčení a s ním spojené brání zajatců. Ne všichni zajatci se ale automaticky museli stát otroky (Cameron 2016, 9–11). Protože většina z nich byly ženy a děti, často se stávaly manželkami svých vězňů nebo byly adoptovány. Jiné zajatkyne se mohly stát konkubínami, druhořadými manželkami, služkami nebo dalšími okrajovými osobami. Některé mohly být brzy po zajetí obětovány při náboženských rituálech.

Hlavní překážkou pro studium otroctví v předhistorickém období tak je velmi obtížné odlišení otroků od ostatních „sociálně vyloučených osob“, mezi které patří třeba zločinci a odpadlíci. Nemluvě o tom, že míra znevolení nemusela vždy dosahovat absolutně bezprávní kasty, ale mohlo se jednat o odlišné typy podřízenosti označované jako vazalství, poddanství, nevolnictví, heilótsství či kolonát.

Pouta z kovu i myšlenek

Otroci nevlastnili žádné charakteristické předměty, a tak se s nimi z materiálních nálezů nejčastěji spojují železné řetězy, pouta a okovy (**obr. 1**). V Evropě bylo těchto nálezu pro období od latěnu po rok 1500 po Kr. dosud identifikováno přes 400 (Henning 2008, 35). Okovy samy o sobě však o přítomnosti otroctví svědčit nemusejí, protože mohly mít i jiné využití. Sloužily k poutání zvířat, zločinců nebo válečných zajatců, jejichž osudem bylo obětování, adopce či výměna za výkupné. V případě, že byla pouta nalezena v hrobech, se spekuluje i o jejich využití jako protivampirických nástrojů (např. Galuška 2003).

Na druhou stranu nepřítomnost okovů nedokládá nepřítomnost otroctví. Kov byl vzácným materiálem na to, aby byl pohřbíván s mrtvými otroky. Okovy mohly být používány opakovaně, přičemž následně mohly být roztaveny a překovány do jiných tvarů. Pouta a řetězy používané při transportu zajatců/otroků mohly představovat jakousi „samopřepavní“ formu železa, podobně jako byly sloní kly přivazovány k africkým otrokům jakožto praktický způsob transportu obou komodit (Taylor 2001, 28–29).

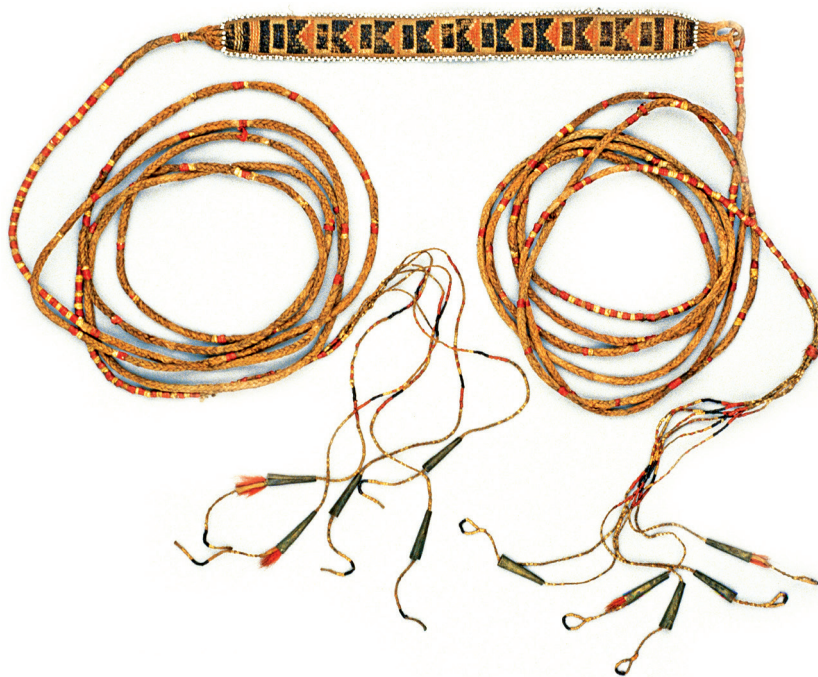
Okovy navíc nebyly jediným způsobem, jak někoho spoutat. Ke stejnému účelu dobře posloužily rovněž – archeologicky mnohem hůře doložitelné – provazy, kožené řemínky či dřevěná a lýková pouta (**obr. 2–3**). Kromě samotných fyzických překážek mohl bránit otrokům v útěku také strach z magických kouzel či hrozba násilí a smrti (Parker Pearson 2005, 27).

Lidské doprovody v hrobech

Velká část otroků nebyla kvůli svému okrajovému postavení formálně pohřbena. Jejich mrtvá těla byla často jen pohozena v lese a nechána napospas psům a dravé zvěři, případně hozena do vody nebo spálena a jejich popel rozptýlen. Jiní do země uloženi byli, nicméně ze samotného způsobu pohřbení není jejich otrocký status možná určit. I pokud bychom předpokládali, že se jednalo o chudé hroby bez výbavy, v netypické poloze, umístěné

■ Obr. 2

Domorodá otrocká ohlávka z 18. století, oblast jezera Erie, USA. Kromě kovových kuželů je vyrobena převážně z organických materiálů (The Colonial Williamsburg Foundation).



mimo hlavní pohřebiště či na jeho okraji, nelze otroky nijak odlišit od cizinců, chudých či jinak sociálně vyloučených jedinců. Nestandardní způsob pohřbu, třeba i ve spojení s dokladem o cizím původu zemřelého (viz níže), může být maximálně indicií o nesvobodném postavení, nikoli jeho důkazem.

Mnohem významnějším svědectvím o existenci otroctví jsou v tomto směru lidské ostatky v dvoj- a vícenásobných hrobech. Zabíjení otroků pro rituální účely, včetně těch pohřebních, bylo totiž velmi rozšířené. Řada nesvobodných tak mohla skončit jako doprovod svých pánů do posmrtného života. Otroci byli například pohřbíváni s čínskými, japonskými či africkými vládci (Patterson 1982, 191; Nwokeji 2011, 87).¹ Pro interpretaci zemřelých jako otroků může svědčit násilné zabití, nepřibuznost s hlavním zemřelým, odlišný původ nebo společenská úroveň, vyjádřená například rozdíly v osobní výbavě jedinců, odlišným stravováním či zdravotním stavem.

Zřejmě nejznámější příklady pohřbívání otroků s jejich zemřelými pány pocházejí z vikinského prostředí (pro přehled viz Karras 1988, 72). Zde se můžeme dokonce opřít o historický popis pohřebního

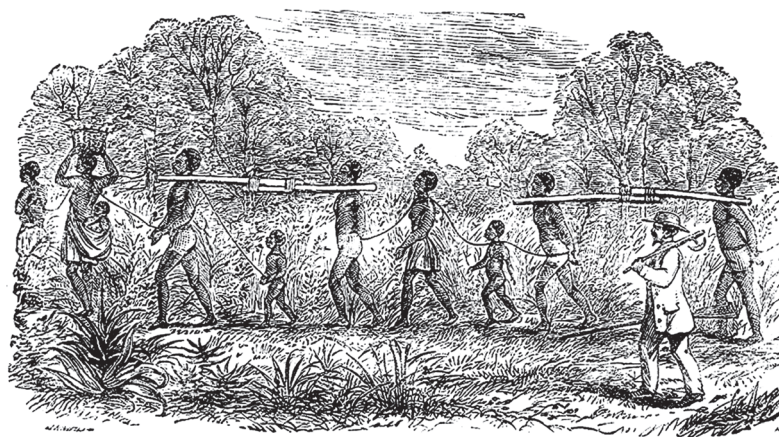
obřadu, který se odehrál mezi Rusy (vikinskými Varjagy?) na řece Volze kolem roku 921 př. Kr. a který vylíčil ve svých zápiscích arabský cestovatel Ibn Fadlán (Montgomery 2000). Tyto pohřby obsahují hlavního zemřelého a další osobu nebo osoby, které byly obětovány jako jeho doprovod (obr. 4). Pro interpretaci vedlejších osob jakožto rituálních obětí svědčí doklady setnutí hlavy, bodné rány, uškrcení nebo svázání (Price 2008, 266). Ačkoliv není zcela jisté, zda tito jedinci byli otroky, zdá se to jako nejpravděpodobnější vysvětlení. V případě trojice vícenásobných hrobů z norské lokality Flakstad tyto závěry podporují i analýzy fosilní DNA a stabilních izotopů, které ukázaly, že společně pohřbené osoby velmi pravděpodobně nebyly blízce příbuzné,

a navíc patřily do odlišných společenských vrstev (Naumann et al. 2014).

Obětování otroka a jeho pohřeb se zemřelým pánem mohlo mít ve vikinské společnosti stejnou náboženskou a společenskou funkci jako pohřební milodary, neboť zároveň poskytovalo „zásobu sluhů jakož i vybavení v posmrtném životě“ a demonstrovalo „prestiž jedincovi rodiny, která si mohla dovolit obětovat tak cenné předměty“ (Karras 1988, 70). Celkově tyto hroby ale tvoří pouze malé procento vikinských hrobů, což naznačuje, že zvyk nebyl příliš rozšířený.

Tělo otroka jako důkaz?

V případě vikinských hrobů nám při interpretaci pomáhá skutečnost, že přítomnost otroků je bezpečně doložena soudobými písemnými prameny, jako jsou skandinávské ságy a zákoníky. Identifikace otrockého statusu ve starších obdobích je však mnohem komplikovanější. Abychom o pohřbeném člověku mohli s jistotou říci, že byl otrokem, musel by to mít doslova vytetováno na čele. Nejedná se o žádnou nadsázku, neboť praktika cejchování otroků byla běžná jak v antickém světě, tak i v období moderního evropského kolonialismu. Starověcí Římané, společně s Řeky, trestaly uprchlé otroky tím, že jejich obličej nebo hlavu označovaly nápisem (tzv. *fugitivorum epigramma*) nebo častěji pouhým písmenem *F* na čele, ve významu *Fugi* – *Utekl jsem* (Petersen 2009, 190). V řadě společností bylo otrokům dále přikázáno či



■ Obr. 3 Bílí otrokáři vedou zajatce svázané k sobě mimo jiné pomocí dřevěných klád, ilustrace z 19. století.

1 Ale srv. D. C. Snell (2011, 11) pro kritiku této praktiky na starověkém Předním východě.



■ Obr. 4 Hrob FII na vikinském pohřebišti Stengade v Dánsku a jeho kresebná rekonstrukce (Gadela 2013, 110 a 133).

naopak zakázáno nosit speciální oděvy či ozdoby. Stejně tak jejich hlavy mohly být ostříhány nebo oholeny, což symbolizovalo ztrátu mužnosti, popř. ženské krásy, síly a „svobody“ (Patterson 1982, 58–60). Bohužel, ze zřejmých důvodů lze podobu oděvu, účesu či přítomnost tetování v archeologických situacích doložit jen velmi výjimečně.

Mnohem častěji se zachovávají kosterní pozůstatky. I z nich lze otrocké postavení doložit, byť většinou jen nepřímou. Analýzy izotopů stroncia, DNA, odlišný fyzický typ či tělesné modifikace (např. deformace lebek, úprava zubů) mohou naznačit nemístní původ jedince, zatímco analýzy izotopů uhlíku a dusíku pomáhají určit typ stravy a s tím spojenou společenskou úroveň zemřelého. O možném násilném zajetí, fyzických trestech, podřízeném společenském stavu či špatné životní úrovni pak svědčí kosterní znaky, jako jsou zlomená žebra, fraktury končetin, amputace prstů či osteoartróza (Martin 2008, 161–163). Bez dalších indicií je nicméně nemožné tyto osoby prohlásit za otroky, neboť existuje řada dalších, stejně pravděpodobných interpretací.

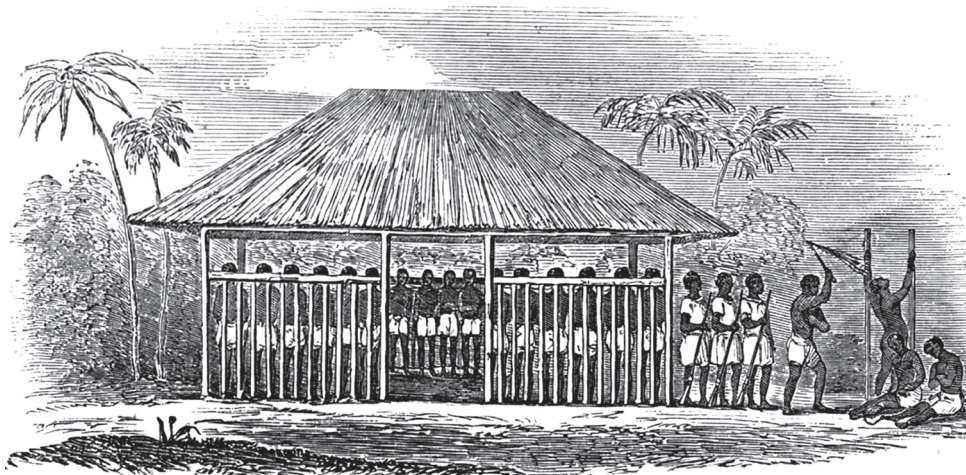
Další indicie

Kromě výše uvedeného, může přítomnost otroků v prehistorických společnostech dokládat i lingvistické bádání. Například u severoamerických indiánů svědčí o předkoloniální existenci otroctví spojitost mezi místními slovy *otrok* a *pes*. Jiným příkladem je četné zotročování Slovanů ve středověku, které dalo základ arabskému pojmu *saqaliba* a pravděpodobně i anglickému slovu *slave* (Cameron 2016, 24, 112 a 170; Macháček 2015, 478). Původ některých místních názvů v dnešní Anglii, jako Lazenby, Lazencroft nebo Lazonby, lze pak odvodit od staronorského slova *leysingi*, které znamená *osvobozený otrok* (Pelteret 1991, 184).

Významnou kategorií nálezů, které mohou svědčit o přítomnosti otroctví, jsou doklady válčení a nájezdů, neboť váleční zajatci představovali jeden z nejstarších a nejvýznamnějších zdrojů otroků. V mnoha případech bylo získávání zajatců/otroků dokonce hlavním důvodem násilných akcí, mezi jejichž doklady patří: opevněné lokality a skalní úkryty, destrukce sídlišť a požárové vrstvy, násilná zranění na kostech, zbraně a výzbroj, vysoká úmrtnost mužů v bojovém věku, přesuny

osídlení a vylidňování oblastí, masové hroby, ikonografické vyobrazení válečných aktivit a konfliktů a další (Parker Pearson 2005, 24). S tím může souviset i nevyrovnaný poměr mužů a žen v demografickém záznamu, neboť jako zajatci a otroci byly většinou preferovány ženy a děti, zatímco muži poražené skupiny byli při násilných konfliktech obvykle usmrcováni (Patterson 1982, 120–121 a 199; Cameron 2011, 173).

Výsledky srovnávacího výzkumu ukazují, že kromě válčení se otroctví často vyskytuje ve spojitosti s dalšími kulturními jevy, jako je vyšší sociální stratifikace, mnohoženství či metalurgie. Poslední uvedené se konkrétně týká častého využívání otroků v průběhu jednotlivých etap výroby kovů, z nichž na prvním místě byla těžba surovin (Hrnčář – Květina 2016). V podobném duchu může o přítomnosti nesvobodných dělníků vypovídat zvýšená poptávka po lidské pracovní síle (Ames 2001). Tu lze doložit například intenzivnějším získáváním a zpracováním potravy, stejně jako budováním náročných veřejných staveb, např. velkých domů, hradišť, důlních šachet, zemních prací aj.



■ Obr. 5 Ilustrace otrockých baráků s doškovou střechou z afrického Sierra Leone, poloviny 19. století. Zajatí otroci uvnitř, strážé vně a několik osob bičováno (The Illustrated London News, April 14, 1849).

Přestože otroci měli obecně malý vliv na společnost svých vězňů, Catherine Cameron (2011; 2016) soudí, že v některých případech mohli být významným přenašečem kulturní změny. Do nového prostředí s sebou totiž přinášeli znalosti nových technologií, odlišné výzdobné styly, stravovací návyky a náboženské praktiky. Zejména intruzivní prvky spojené s ženskými činnostmi, jako je výroba odlišné keramiky, mohou být dokladem změn zapříčiněných příchodem cizích zajatkyň, případně otrokyň (např. Frank 1993). Na druhou stranu, někdy se nesvobodní naopak snažili co nejvíce zastříit společenské rozdíly mezi „otrockým“ a „neotrockým“ tím, že aktivně přejímali náboženství, kulturu a styl svých pánů.

Nalézt stavby či prostory obývané otroky je velmi problematické. Otroci většinou neměli vyhrazené žádné specifické příbytky ani pokoje a přespávali tam, kde zrovna bylo místo. Etnografie nám může pomoci určit některé prostory vyhrazené otrokům, například místa poblíž vchodu (Coupland et al. 2009), nicméně jejich archeologické spojení s otroky je téměř nemožné. Jedním z mála náznaků ubytování otroků mohou být standardizované ubikace na římských vilách (Thompson 2003) nebo příbytky obývané zajatými cizími řemeslníky v germánském a vikinském prostředí, jejichž postavení nemuselo mít k otroctví daleko (Hamilton 1956, 111; Lenski 2008, 90).

S otroctvím je nevyhnutelně spojen i obchod s lidmi. Otroci jsou jako jedna z hlavních obchodních komodit často zmiňováni v nejstarších textech a obchod s nimi tvořil jednu z nejstarších forem obchodu vůbec (Patterson 1982, 113 a 148). Archeologicky lze tyto transakce nepřímou doložit například nálezy importovaných exkluzivních předmětů či velkého množství mincí. Z takových případů lze zmínit např. římské denáry v Dácii z 1. století př. Kr. (Crawford 1977) nebo arabské dirhamy v severní a východní Evropě 9. a 10. století po Kr. (Jankowiak 2012).

Pokud jde o tržiště s otroky, nabízí se hledat prostory sloužící otrokářům k dočasnému držení zajatců. Identifikace takových míst je však velmi problematická, a to i v prostředí Římské říše, kde obchod s lidmi kvetl ve velkém. Na místních tržištích žádné speciální budovy zřejmě neexistovaly a k dočasnému držení otroků byly využívány některé z přilehlých budov, které primárně sloužily jiným účelům (George 2011, 394–395). Zastřešená shromaždiště otroků jsou nicméně známa z obchodních stanic z prostředí koloniální Afriky (obr. 5). Na našem území se jako shromaždiště otroků pokusil interpretovat nadzemní ubikace objevené na předhradí velkomoravských Mikulčic Jiří Macháček (2015, 475).

V neposlední řadě je možné jako zajatce či otroky interpretovat i některá kresebná, reliéfní a sochařská vyobrazení svázaných lidí

nebo osob v porobeném postavení (obr. 6). Nápodědou zde může být odlišné oblečení, vzhled a etnicita.

Závěr

Archeologie otroctví je velmi obtížné téma, které s sebou nese spoustu nejistého. Ať již jde o samotnou definici otrockého statusu či identifikaci otroků a jejich odlišení od ostatních členů společnosti. Z krátkého přehledu vyplývá, že neexistuje jediný druh archeologického nálezu, který by šlo samo o sobě interpretovat jako nezpochybnitelný doklad otroctví. Vždy je třeba brát do úvahy více indicií, což není možné bez multidisciplinárního a komplexního pojetí výzkumu.

Otroci se nacházeli na samotném dnu společenského žebříčku, díky čemuž po nich do dnešních dnů nezůstaly téměř žádné stopy. Jak však dokládají literární a etnografické prameny, skupiny nesvobodných byly součástí nejen západních velmocí v období kolonialismu a vyspělých antických civilizací, ale lze je nalézt i u mnohem jednodušších lovecko-sběračských komunit (Patterson 1982; Cameron 2016). Z hlediska prehistorie Evropy je pak řada badatelů toho názoru, že podmínky, ve kterých měli lidé možnost zotročovat jeden druhého, v souvislosti se vznikem zemědělství, rozvojem společenské nerovnosti a organizovaného válčení (např. Gronenborn 2001, 30; Parker Pearson 2005, 27; Taylor 2005, 225).

Přesto, že konkrétní archeologické důkazy často chybějí, bylo by chybou na výzkum prehistorického otroctví rezignovat. Tento „lidský parazitismus“, jak ho nazval Orlando Patterson (1982, 334–342), totiž nejenže ovlivňoval osudy konkrétních jedinců i celých národů, ale odráží se v něm veškeré aspekty lidské moci: ekonomický, politický, společenský, psychologický i ideologický.

Použitá literatura

- Allain, J. (ed.) 2012: The Legal Understanding of Slavery: From Historical to the Contemporary. Oxford.
- Ames, K. M. 2001: Slaves, Chiefs and Labour on the Northern Northwest Coast, World Archaeology 33, 1–17.
- Berkhofer, R. 1997: Slavery in Medieval Europe. In: J. P. Rodriguez (ed.), The

- Historical Encyclopedia of World Slavery. Santa Barbara etc., 595–596.
- Bradley, K. – Cartledge, P. (eds.) 2011: The Cambridge World History of Slavery. Volume I. The Ancient Mediterranean World. Cambridge.
- Brink, S. 2008: Slavery in the Viking Age. In: S. Brink – N. Price (eds.), The Viking World. London, 49–56.
- Cameron, C. M. 2011: Captives and Culture Change. *Current Anthropology* 52 (2), 169–209.
- Cameron, C. M. 2016: Captives: How Stolen People Changed the World. Lincoln – London.
- Coupland, G. – Clark, T. – Palmer, A. 2009: Hierarchy, Communalism, and the Spatial Order of Northwest Coast Plank Houses: A Comparative Study, *American Antiquity* 74 (1), 77–106.
- Crawford, M. H. 1977: Republican Denarii in Romania: The Suppression of Piracy and the Slave-Trade, *The Journal of Roman Studies* 67, 117–124.
- Donald, L. 1997: Aboriginal Slavery on the Northwest Coast of North America. Berkeley.
- Frank, B. E. 1993: Reconstructing the History of an African Ceramic Tradition: Technology, Slavery and Agency in the Région of Kadiolo (Mali), *Cahiers d'Etudes Africaines* 131, 381–401.
- Foot, P. G. – Wilson, D. M. 1974: The Viking achievement: the society and culture of early medieval Scandinavia. London.
- Galuška, L. 2003: O otrocích na Velké Moravě a okovech ze Starého Města. In: J. Klápště – E. Plešková – J. Zemlička (eds.), Dějiny ve věku nejistoty: sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka. Praha, 75–86.
- Gardela, L. 2013: The Headless Norsemen. Decapitation in Viking Age Scandinavia. In: L. Gardela – K. Kajokowski (eds.), The Head Motif in Past Societies in a Comparative Perspective. Bytów, 88–155.
- George, M. 2011: Slavery and Roman Material Culture. In: K. Bradley – P. Cartledge (eds.), The Cambridge World History of Slavery. Volume I. The Ancient Mediterranean World. Cambridge, 385–413.
- Goody, J. 1980: Slavery in Time and Space. In: J. L. Watson (ed.), Asian and African Systems of Slavery. Berkeley, 16–42.
- Gronenborn, D. 2001: Zum (möglichen) Nachweis von Sklaven/Unfreien in prähistorischen Gesellschaften Mitteleuropas, *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 42 (1), 1–42.
- Hamilton, J. R. C. 1956: Excavations at Jarlshof, Shetland. Edinburgh.
- Henning, J. 2008: Strong Rulers – Weak Economy? Rome, the Carolingians and the Archaeology of Slavery in the First Millennium AD. In: J. R. Davis – M. McCormick (eds.), The Long Morning of Medieval Europe: New Directions in Early Medieval Studies. Aldershot – Burlington, 33–54.
- Hrnčíř, V. – Květina, P. 2016: Archeologické poznání otroctví, *Archeologické rozhledy* 68, 431–476.
- Jankowiak, M. 2012: Dirhams for slaves. Investigating the Slavic slave trade in the tenth century. Lecture, All Souls' College Medieval Seminar, 2012 Oxford University. Oxford. Dostupné online [c. 28. 7. 2017]: https://www.academia.edu/1764468/Dirhams_for_slaves_Investigating_the_Slavic_slave_trade_in_the_tenth_century
- Karras, R. M. 1988: Slavery and Society in Medieval Scandinavia. New Haven, CT.
- Lenski, N. 2008: Captivity, Slavery, and Cultural Exchange between Rome and the Germans from the First to the Seventh Century CE. In: C. M. Cameron (ed.), Invisible Citizens: Captives and Their Consequences. Salt Lake City, 80–109.
- Macháček, J. 2015: O Velké Moravě, archeologii raného středověku i o nás samých, *Archeologické rozhledy* 67, 464–494.
- Martin, D. L. 2008: Ripped Flesh and Torn Souls: Skeletal Evidence for Captivity and Slavery from the La Plata Valley, New Mexico, AD 1100–1300. In: C. M. Cameron (ed.), Invisible Citizens: Captives and Their Consequences. Salt Lake City, 159–180.
- Montgomery, J. E. 2000: Ibn Fadlan and the Rusiyyah, *Journal of Arabic and Islamic Studies* 3, 1–25.
- Naumann, E. – Krzewińska, M. – Götherström, A. – Eriksson, G. 2014: Slaves as burial gifts in Viking Age Norway? Evidence from stable isotope and ancient DNA analyses, *Journal of Archaeological Science* 41, 533–540.
- Nwokeji, G. U. 2011: Slavery in Non-Islamic West Africa, 1420–1820. In: D. Eltis, – S. L. Engerman (eds.), The Cambridge World History of Slavery Volume 3: AD 1420–AD 1804. New York, 81–110.
- Parker Pearson, M. 2005: Warfare, violence and slavery in later prehistory: an introduction. In: M. Parker Pearson – I. J. N. Thorpe (eds.), Warfare, violence and slavery in prehistory: proceedings of a Prehistoric Society conference at Sheffield University. BAR international series 1374. Oxford, 19–33.
- Patterson, O. 1982: Slavery and Social Death: A Comparative Study. Cambridge, MA.
- Patterson, O. 2012: Trafficking, Gender and Slavery: Past and Present. In: J. Allain (ed.), The Legal Understanding of Slavery: From Historical to the Contemporary. Oxford, 322–359.
- Pelteret, D. A. E. 1991: Slavery in the Danelaw. In: R. Samson (ed.), Social Approaches to Viking Studies, Glasgow: Cruithne, 179–188.
- Petersen, L. H. 2009: "Clothes Make the Man": Dressing the Roman Freedman Body. In: T. Fögen – M. Lee (eds.), Bodies and Boundaries in Graeco-Roman Antiquity. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 181–214.
- Price, N. 2008: Dying and the Dead: Viking Age Mortuary Behaviour. In: S. Brink – N. Price (eds.), The Viking World. London, 257–273.
- Profantová, N. – Profant, M. 2014: Modernizace moravské mediévitiky? *Archeologické rozhledy* 66, 127–140.
- Pryor, F. L. 1977: A Comparative Study of Slave Societies, *Journal of Comparative Economics* 1, 25–49.
- Snell, D. C. 2011: Slavery in the Ancient Near East. In: K. Bradley – P. Cartledge (eds.), The Cambridge World History of Slavery. Volume I. The Ancient Mediterranean World. Cambridge, 4–21.
- Taylor, T. 2001: Believing the Ancients: Quantitative and Qualitative Dimensions of Slavery and the Slave Trade in Later Prehistoric Eurasia, *World Archaeology* 33, 27–43.
- Taylor, T. 2005: Ambushed by a Grotesque: Archaeology, Slavery and the Third Paradigm. In: M. Parker Pearson – I. J. N. Thorpe (eds.), Warfare, violence and slavery in prehistory: proceedings of a Prehistoric Society conference at Sheffield University. BAR international series 1374. Oxford, 225–233.
- Thompson, F. H. 2003: The archaeology of

Greek and Roman slavery. London.

Třeštík, D. 2000: Veliké město Slovanů Praha. Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století. In: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík (eds.), Přemyslovský stát kolem roku 1000, Praha, 49–70.

Watson, J. L. 1980: Slavery as an Institution, Open and Closed Systems. In: J. L. Watson (ed.), Asian and African Systems of Slavery. Berkeley, 1–15.

Summary

Slaves were an integral part of many prehistoric, ancient and medieval societies. Nevertheless, they were often ignored, not only by their contemporaries but also by modern archaeologists. The main cause of this situation was their low status and resulting low visibility in the archaeological record. Some of the few artefacts that can serve as the evidence of slavery are metal shackles. However, those could also be used for captives, criminals, or even livestock. Similar interpretive difficulties concern other possible evidence of slaves, such as the human accompaniments in graves of socially significant individuals, iconographic depictions, or house plans. Despite these difficulties, it would be a mistake to give up the prehistoric slavery research. This "human parasitism" not only influenced the fate of particular individuals and entire nations but it also reflects all aspects of human power: economic, political, social, psychological and ideological.

Václav Hrnčíř, Ústav pro archeologii, FF Univerzita Karlova, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, e-mail: hrncir.vaclav@gmail.com



■ Obr. 6 Domovní kůl s vyřezanou lidskou postavou a před ní dvojice otroků nesoucí na ramenou ceremoniální lavičku. Severozápadní pobřeží Severní Ameriky, počátek 20. století (Foto Petr Květina).